

УДК 821.161.2–821.511.111
DOI <https://doi.org/10.32782/fohium/2024.4.30>

МІФОПОЕТИЧНІ АНАЛОГІЇ В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ГАЛИНИ ПАГУТЯК І ЮРКІ ВАЙНОНЕНА

Галина Матусяк

кандидат філологічних наук, доцент

Херсонський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID 0000-0002-7430-8257

h.bokshan@gmail.com

Ключові слова: *неоміфологізм, інтертекст, міфопоетика, типологічні паралелі, міфологема, хронотоп, архетип.*

У статті розглянуто неоміфологічні стратегії й доміанти творчості української письменниці Г. Пагутяк і фінського прозаїка Ю. Вайнонена. Акцентовано, що Г. Пагутяк часто використовує оніричні візії як окремі інтертексти, які уможливають заглиблення у сфери колективного підсвідомого, а також тяжіє до переосмислення проблем сучасності в міфологічному часі й міфологічному просторі. З огляду на це привертає увагу інтерес Ю. Вайнонена до підсвідомого як рушійної сили, яка скеровувала написання його роману «Німий бог», до сюрреалістичного, містичного та сновидного. Такі збіги в міфомисленні письменників спонукали до пошуку типологічних аналогій в інтерпретації міфологічних мотивів та образів самотніми представниками української та фінської літератур, а також з'ясування авторської оригінальності у створенні неоміфологічної картини світу в їхній прозі. Підкреслено актуальність теми дослідження, зумовлену браком публікацій, присвячених порівняльному аналізу творів Г. Пагутяк і Ю. Вайнонена. Дослідження художньої прози української авторки й фінського письменника виявило, що у творах Г. Пагутяк і Ю. Вайнонена наявні виразні міфопоетичні аналогії, які постають як типологічні збіги на сюжетному, образному, мотивному та стилістичному рівнях. Обидва автори ресемантизують орнітологічні образи, пов'язані з трагічним модусом, використовують готичні елементи у моделюванні хронотопу, мотив переходу до потойбіччя, що корелює з жіночими персонажами з демонологічною семантикою, інтерпретують символіку міфологеми каменю, асоціюють містичні топоси паралельних світів із мотивом чарівної музики, реактуалізують космогонічні міфи, першоосновою в яких є яйце. Утім, Г. Пагутяк більш схильна до міфологізації топосів, пов'язаних із приватною географією, тоді як фінський письменник Ю. Вайнонен містифікував у «Німому богові» регіон Франції.

MYTHOPOETICAL ANALOGIES IN THE FICTION OF HALYNA PAHUTIAK AND JYRKI VAINONEN

Halyna Matusiak

*PhD in Literature Studies, Associate Professor
Kherson State Agrarian and Economic University*

Key words: *neomythologism, intertext, mythopoetics, typological parallels, mythologem, topos, archetype.*

The study considers neomythological strategies and dominants in the fiction of the Ukrainian writer H. Pahutiak and the Finnish author J. Vainonen. It is emphasized that H. Pahutiak often employs oniric visions as separate intertexts, which allow submerging in the spheres of the collective unconscious, and is also inclined to interpret the current problems in mythological time and mythological space. This fact makes us pay attention to J. Vainonen's interest in the unconscious as a moving power for writing his novel «The Dumb God», in surrealistic, mystical and oniric dimensions. Such coincidences in the authors' mythical thinking incentivized us to search for typological analogies in interpretation of mythological motives and figures by the unique representatives of the Ukrainian and the Finnish literatures, and also the writers' originality in creation of the neomythological picture of the world in their books. It is highlighted that the topicality of the research theme is determined by a lack of scientific publications dedicated to comparative analysis of the literary works by H. Pahutiak and J. Vainonen. The research into the fictional prose of the Ukrainian and the Finnish writers allowed finding that in the texts of H. Pahutiak and J. Vainonen there are apparent mythopoetical analogies that emerge as typological coincidences on the plot, character, motif and stylistic levels. Both authors resemanticize ornithological figures related to the tragic modus, use gothic elements in modelling their chronotopes, the motif of going to the other world which correlates with the female characters possessing demonological semantics, interpret symbolism of the stone mythologem, associate mystical topoi of parallel worlds with the motif of magic music and reactualize creation myths, whose primordial basis is the egg. However, H. Pahutiak is more inclined to mythologize the topoi related to her private geography, whereas the Finnish writer J. Vainonen mysticized a French region in his novel «The Dumb God».

Вступ. Сучасна українська письменниця, яскрава представниця неоміфологічної течії в літературі, Г. Пагутяк акцентує неоміфологічні доміанти своєї творчості, що виявляються в переосмисленні проблем сучасності «в міфологічному часі й міфологічному просторі» (Пагутяк, 2013: 16). Авторка часто використовує оніричні візії як окремі інтертексти, що уможливають заглиблення у сфери колективного підсвідомого. Фінський письменник Ю. Вайнонен мало відомий вітчизняній читацькій аудиторії, оскільки в українському перекладі вийшли лише дві його книги – збірка короткої прози «13 новел» (2016) і роман «Німія бог» (2018). У передмові до «Німого бога» автор підкреслює роль підсвідомого як рушійної сили, яка скеровувала написання цього твору: «Я задоволений, що зважився подолати цей шлях аж до кінця, оскільки відчув, що вихопився урешті-решт за межі свідомого, до світу міфів та архетипових видів» (Вайноненб 2018: 6). У своїх інтерв'ю Ю. Вайнонен також акцентує інтерес

до сюрреалістичного й містичного та оніричну природу своєї творчості (Войтович, 2022; Юркі Вайнонен). З огляду на це науковий інтерес становить питання типологічних аналогій в інтерпретації міфологічних мотивів та образів самотутніми представниками української та фінської літератур, а також авторської оригінальності у створенні неоміфологічної картини світу в їхніх творах.

Міфопоетика творчості Г. Пагутяк досить ґрунтовно вивчена у вітчизняному літературознавстві: їй присвячено як окремі статті, так і дисертаційні дослідження. Оскільки художня проза Ю. Вайнонена представлена в українському перекладі лише двома книгами, які не так добре відомі читацькому загалу, як доробок української письменниці, то нестача літературознавчих студій про твори фінського письменника є передбачуваною. Важливо в цьому контексті згадати порівняльну розвідку В. Мусій, яка дослідила мотив двійництва на прикладі романів Ю. Вайнонена, Г. Трибусон і Л. Дереша (Мусій, 2023). Зокрема, науковиця

з'ясувала кореляцію мотиву самоідентифікації у творі фінського письменника й тотемічними уявленнями про тотожність усіх, хто належить до одного роду. Варто також звернути особливу увагу на розвідку Г. Бокшань, яка виявила типологічні паралелі в романах «Зачаровані музиканти» Г. Пагутяк і «Німий бог» Ю. Вайнонена, що виявляються на сюжетному, мотивному та образному рівнях (Бокшань, 2019). Також вважаємо слушним висновок дослідниці про жанрову специфіку аналізованих творів: «У «Зачарованих музикантах» і «Німому богові» спостерігаємо атрибути фентезі, що визначають генологічну природу цих творів, найвиразніший із яких – сюжетотвірний мотив квесту» ((Бокшань, 2019 268). Утім, це єдина наявна у всемережжі публікація, що стосується порівняльного аналізу творів Г. Пагутяк і Ю. Вайнонена. Таким чином, окреслена ситуація надає актуальності темі нашої розвідки й спонукає до заповнення означеної лакуни.

Мета статті – проаналізувати міфопоетику художньої прози Г. Пагутяк і роману Ю. Вайнонена «Німий бог», виявити типологічні аналогії в їхніх творах та з'ясувати авторську специфіку інтерпретації міфологічних сюжетів, мотивів і образів.

Матеріал і методи дослідження. Проведене компаративне дослідження охоплює малу прозу (повісті «Соловейко», «Пан у костюмі з блискучими гудзиками», «маленькі романи» «Смітник Господа нашого», «Гірчичне зерно» і «Радісна пустеля»), романи («Урізька готика», «Захід сонця в Урожі», «Зачаровані музиканти») та есеїстику (книга «Уріж та його духи») Г. Пагутяк, а також роман Ю. Вайнонена «Німий бог», які належать до неоміфологічної літератури. Для досягнення мети застосовано такі методи: порівняльно-типологічний (шляхом порівняльного аналізу доробку Г. Пагутяк з прозою Ю. Вайнонена визначено типологічні й оригінальні риси художнього міфомислення обох авторів), контекстуальний (твори письменників розглянуто в контексті традиційної світової міфології), інтертекстуальний (здійснено деконструкцію текстів із метою виокремлення й поглибленого аналізу міфологічних інтертекстів та авторських дискурсів), семіологічний (з'ясовано семантику міфологічних мотивів і образів, міфологем та авторських неоміфів), психоаналітичний (розкрито архетипні основи та психологічні засади авторської міфотворчості), поетологічний (розглянуто міфопоетику творів). Використаний методологічний інструментарій дозволив релевантно проаналізувати предмет дослідження у відповідності до поставленої мети.

Результати та обговорення. Наскрізно у творчості Г. Пагутяк є міфологема чорного крука, яка оприявнює зловісну семантику, пов'язану зі смертю та іншими нещастями, і «має найближчий

зв'язок з душами померлих» (Войтович, 2022: 408). Зокрема, таку символіку орнітологічного образу актуалізовано в повістях «Соловейко» й «Пан у чорному костюмі з блискучими гудзиками», «маленьких романах» «Смітник Господа нашого» і «Радісна пустеля», у книзі есеїв «Уріж та його духи». Г. Пагутяк розглядає крука як провісника смерті своїх батьків (Пагутяк, 2009: 99). Письменниця локалізує семантику образу цього птаха в контексті урізької міфології: «<...> вісниками смерті в Урожі слугують сні, запалі паски, розбиті дзеркала і чорні круки, що кружляють над хатою» (Пагутяк, 2009: 37). Орнітологічний образ у «Радісній пустелі» є трансформацією міфологеми крука з автобіографічно маркованою семантикою, експлікованою у книзі «Уріж та його духи»: «Коли вмирав твій батько, я чорним круком кружляв над хатою, віщучи смерть» ((Пагутяк, 1999: 92). Центральним у романі Ю. Вайнонена «Німий бог» є міфопоетичний образ печерної галки, що також має готичне аранжування, обумовлене конотаціями тривоги й неспокою: «Різкі, ляскотливі крики галок і тепер лунають із даху, коли стоїмо на насипі дороги» (Вайнонен, 2018: 34). У цьому творі зі сакралізованим образом птаха пов'язана низка забобон: жителі Бретані вважали, «що вбити галку – до нещастя, а знайдено мертву галку треба поховати там, де її знайшов, щоб уберегтися від помсти богів» (Вайнонен, 2018: 36). Готична стилістика є домінантною у більшості творів Г. Пагутяк і в аналізованому романі Ю. Вайнонена.

Топос Урожа в романі Г. Пагутяк «Урізька готика» акумулює семантику душевної темряви й ксенофобії, адже його мешканці з острахом і підозрою ставилися до прибульців: «Кожен, хто приходив до Урожа, був для нього чужорідним тілом, скалкою в оці» (Пагутяк, 2012: 65). Використання бінарної опозиції «своє–чуже» є частиною неоміфологічної стратегії цього твору. Таким же похмурим і «герметичним» візуалізовано Уріж і в романі «Захід сонця в Урожі». У «Німому богові» Ю. Вайнонена топос Бретані також наділений семантикою містичності й таємничості: «І це – не найприємніше місце у світі. <...> Там, зазвичай, не люблять гостей» (Вайнонен, 2018: 24). Окрім готичних маркерів, в образі Урожа у деяких творах Г. Пагутяк оприсутнюється семантика первозданної гармонії людини та природи, зокрема, таким цей топос постає в «маленькому романі» «Гірчичне зерно». Так, головний герой твору Михайло Басараб тікає з міста, яке у його свідомості пов'язане з незатишною квартирою й будинком для престарілих, до рідного села. Він «не хотів би жити в мурованій кам'яниці. Найліпше маленька біла хатка з низькою стелею, а коло неї садочок» (Пагутяк, 1990: 11).

У «Німому богові» Ю. Вайнонена з образом Бретані аналогічно пов'язаний мотив злагоди з природою: «Село так само приємне, як може бути приємною закрита громада, що перебуває майже на самозабезпеченні, громада, яка живе в контакті з природою, шанує традиції й давні звичаї, а тому апріорі з недовірою ставиться до сторонніх» (Вайнонен, 2018: 24). Як бачимо, топоси Урожа й Бретані поєднують амбівалентні характеристики.

Образ чарівниці Докії в романі-феєрії Г. Пагутяк «Зачаровані музиканти» подібний до жіночого персонажа Алісти Тоен у романі Ю. Вайнонена. Докія мешкала в крайній хаті села, в якій пахло сухими квітами та ягодами: «ті, хто живе в ній, ніби перебувають на межі двох світів і не бояться нічого» (Пагутяк, 2010: 122). Вона володіла даром розуміти мову рослин й мала гостре відчуття, що дозволяло читати душі незнайомців. Докія рік пробула в паралельному світі – Країні за Дунаєм, господарями в якій були Ті, що літають у повітрі й живуть під землею. Жіночий персонаж роману Ю. Вайнонена «Німий бог» наділений схожими характеристиками: Аліста жила за межами села, тому її оселю, прикрашену букетами безсмертника, рідко навідували представники громади, які шанували її покликання. Вона вважала «покликанням те, що може розмовляти з галками й мандрувати до царства небіжчиків» (Вайнонен, 2018: 67). В одному з інтерв'ю Ю. Вайнонен пояснив, що ім'я «Аліста» походить від фінського дієслова, що означає «мати над кимось владу». Жінка у книзі – дуже сильний персонаж. У неї є щось шаманське, таємниче» (Юркі Вайнонен).

Перелік типологічних збігів у творчості Г. Пагутяк і Ю. Вайнонена можна доповнити інтерпретацією символіки каменю. Брила порфиру, якій поклонявся дідич Домницький у романі-феєрії «Зачаровані музиканти», ховаючи її в пивниці, постає фетишем, що відіграє роль замітника Прекрасної Пані. Олександр плекав найніжніші почуття до каменя, вгадуючи в ньому існування любові йому істоти: «Здавалось, світло жило в ньому завжди. Його слід було пробудити, як будять зі сну кохану жінку» (Пагутяк, 2010: 26). Пристрасть старшого Домницького до нібито закутої в камені чарівної істоти ремінісцентно пов'язана з міфами про Пігмаліона й Галатею, про Кібелу та багатьох інших богів і героїв архаїчного епосу різних народів. Проте дідич був «прикутий до каменя, свого ідола, так і не ставши Пігмаліоном» (Пагутяк, 2010: 27). На відміну від образу порфиру в романі Г. Пагутяк, у якому нібито було закуто Прекрасну Пані, образ каменя у творі Ю. Вайнонена корелює з чоловічим персонажем: герой-оповідач був скульптором і хотів витесати з брили фігуру батька. Образ каменя одухотворяється, як і в міфах багатьох народів: майстру

здавалося, що він вивільняє його дух, «немов на поверхні каменя сльозить кров, неначе шкіру його натерто шорстким наждаковим папером» (Вайнонен, 2018: 95). Прикметно, що в романах обох авторів скульптури, витесані з каменю, загадково зникають.

У романі-феєрії «Зачаровані музиканти» Матвій Домницький наповнюється коханням, схожим на одержимість, після першої з'яви Пані з огненним волоссям: «Вона обернула до Матвія сліпуче біле лице і вдарила його поглядом просто в саме серце» (Пагутяк, 2010: 13). Старший Домницький так само мав невігйну сердечну рану, нанесену йому Прекрасною Пані, проте не став на шлях спокутування гріха свого батька служінням їй, а натомість закохався у чарівну істоту, яка йому привиділася у глибині брили білого порфиру. У такій інтерпретації родового гріха вбачаємо мотив двійництва, оскільки сину випадає повторювати шлях батька. Цікавими є спостереження В. Мусій щодо інтерпретації цього мотиву в романі Ю. Вайнонена, герой якого «виявляє, що він є сином Німого бога і що його власне призначення – постати батьківським наступником, тому проходить у бретонському селищі аналогічний батьковому шлях, і тим самим стає його двійником. Він оселяється в тому самому вітряку, де мешкав його батько, кохається з тією самою жінкою, що й батько, і нарешті створює першу й єдину у своєму житті скульптуру (скульптурний портрет батька), що оживає» (Мусій, 2023: 105). Отже, міфопоетичні аналогії у романах Г. Пагутяк і Ю. Вайнонена присутні також у реактуалізації мотиву двійництва, що розгортається через чоловічі персонажі обох творів, поєднані родинними зв'язками.

Мотив чарівної музики є одним із основних у романі-феєрії Г. Пагутяк. Його розгортання співпадає зі зв'язкою твору: «нелюдська» музика є частиною «дикого весілля», яке бачив Матвій, а також важливим компонентом святкового життя у Країні за Дунаєм, куди молодий Домницький потрапив у пошуках Прекрасної Пані. У китайців музика пов'язується з ладом у Всесвіті, тому семантика космічної гармонії може бути екстрапольована на топос країни за Дунаєм, представники якої з'являються у світі людей під звуки незвичайної мелодії, що надається до сприйняття лише обраним. Чарівна мелодія звучала у дворі княгині, куди сходилися духи землі: «Цілу ніч в лісі коло Прийми лунав сміх, чулися співи і панувала велика радість» (Пагутяк, 2010: 215). Аналогічну сцену зображено й у романі Ю. Вайнонена, у якому герой-оповідач під впливом галюциногенних грибів побачив видиво таємничого світу, в якому мешкали печерні галки: «Трохи віддалік лунають святкування й гульба, гримить музика,

і дзенькають келихи, і вирує і бризкає сміх, і я кваплюся до звуків, до радості й веселощів» (Вайнонен, 2018: 98).

У романі Г. Пагутяк «Захід сонця в Урожі» топос Урожа є частиною авторського космогонічного неоміфу. Героїня-оповідачка наділяє його статусом окремого світу: «Коли стою на горі Ласки, то обережно стискую в жмені увесь Уріж, наче то голубине яйце чи перлина, – такий він маленький згори. Я живу в цьому яйці, яке плаває, зараз в мирних потоках дощу» (Пагутяк, 2007: 7). У прозі письменниці авторський космогонічний міф твориться переважно у сільському просторі, зокрема в Урожі, але авторка не уникає і міської тематики. Елементи космогонічного міфу оприсутнюються і в характеристиці місцини в Бретані в романі Ю. Вайнонена: «Життя в селі розпочалося з яйця печерної галки, яке плавало в річці Хасьор» (Вайнонен, 2018: 139). Як бачимо, у творах обох письменників космогонічні міфи оприявнюються саме через образ яйця як символ походження всього живого.

Висновки. Таким чином, у творах Г. Пагутяк і Ю. Вайнонена наявні виразні міфопоетичні паралелі, що постають як типологічні збіги на образному, мотивному та стилістичному рівнях. Обидва автори ресемантизують орнітологічні образи, пов'язані з трагічним модусом, використовують готичні елементи у моделюванні хронотопу, мотив переходу до потойбіччя, що корелює з жіночими персонажами з демонологічною семантикою, і мотив двійництва, інтерпретують символіку міфологеми каменю, асоціюють топоси паралельних світів із мотивом музики, реактуалізують космогонічні міфи, першоосною в яких є яйце. Утім, Г. Пагутяк більш схильна до міфологізації топосів, пов'язаних із приватною географією, тоді як фінський письменник Ю. Вайнонен містифікував у «Німому богові» регіон Франції. Перспективи подальших досліджень убачаємо в компаративному аналізі малої прози обох авторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бокшань Г. Міфосвіти романів «Зачаровані музиканти» Галини Пагутяк і «Німий бог» Юркі Вайнонена. *Діалог мов – діалог культур*.
2. Вайнонен Ю. Німий бог. Київ : Видавничий Дім «Комора», 2018. 176 с.
3. Мусій В. Мотив двійництва у творах сучасної літератури (Ю. Вайнонен «Німий бог», Л. Дереш «Спустошення», Г. Трибусон «Віденські гриби»). *Синopsis: текст, контекст, медіа*. 2023, 29 (2). С. 102–107.
4. Пагутяк Г. Гірчичне зерно : повість. *Гірчичне зерно : повісті*. Київ : Радянський письменник, 1990. С. 5–122.
5. Пагутяк Г. Захід сонця в Урожі. *Захід сонця в Урожі : романи, повісті, оповідання та новели*. Львів : ЛА «Піраміда». 2007. С. 7–61.
6. Пагутяк Г. Зачаровані музиканти. К. : Ярослав вал, 2010. 224 с.
7. Пагутяк Г. Кожен день інший : щоденник. Львів : ЛА «Піраміда», 2013. 192 с.
8. Пагутяк Г. Радісна пустеля. *Записки Білого Пташка : романи; повість*. Київ. : Український письменник, 1999. С. 79–114.
9. Пагутяк Г. Урізька готика. К. : Дуліби, 2009. 352 с.
10. Пагутяк Г. Уріж та його духи. Львів : ЛА «Піраміда», 2012. 120 с.
11. Українська міфологія / В. Войтович. Київ : Либідь, 2022. 662 с.
12. Юркі Вайнонен: «Більшість з моїх оповідань – це сни, яких я не бачив» (розмова з Богданою Романцовою). URL : https://lb.ua/culture/2016/09/07/344405_yurki_vaynonen_bilshist_z_moih.html [дата звернення: 18.03.2024].
13. Юркі Вайнонен: «Намагаюся знову навчитися писати» (розмова з Олександрою Бруновою). URL : <https://rozмова.wordpress.com/2018/07/12/urki-vainonen-3/> (дата звернення: 18.03.2024).
14. Юркі Вайнонен: чим більшу порожнечу відчуваю після написання історії, тим кращою вона є (інтерв'ю з Аллою Костовською). URL : <https://archive.chytomo.com/interview/yurki-vajnonen-chim-bilshu-porozhnechu-vidchuvayu-pislya-napisannya-istoriii-tim-krashhoju-vona-ye> (дата звернення: 18.03.2024).